

10.05x31.97	1/2	עמוד 20	מקור ראשון - שבת	04/2017	58090513-1
מאגנט - הוצאת ספרי - 25910					

20,16

חייבים לבחור

אמונה היא בחירה שתלויה באדם; בחירה חופשית היא תהליך הכרעה שכלי. **אבי שגיא** מעיין בהגות המודרנית ושלום צדיק בימיביניים

אברהם סתיו

יום הבוחר

הבחירה החופשית היא סוגיה פילוסופית מרכזית שההוגים היהודים אינם דוברים בה בקול אחד. מחקר בהגות ימי הביניים דן במהות חופש הרצון

השעון המעורר מצלצל ומאיץ בנו לקום לתפילה. מולו ניצבת שמיכת הפוך החמימה שמזמינה אותנו להתכרבל בתוכה. ידו של מי תהיה על העליונה? אצל רוב בני האדם, התשובה תהיה לעתים כך ולעתים אחרת. אך מה גורם לנו להעדיף בכל פעם דרך פעולה מסוימת על פני חברתה? ובמילים אחרות: האם יש לנו בחירה חופשית אמיתית, או שמא הבחירה היא אשליה בלבד, ולאמתו של דבר אנו נעים בתהליך בלתי-נמנע, דטרמיניסטי, והחלטותינו הן תוצר הכרחי של נתוני הפתיחה, החיצוניים והפנימיים, שלנו?

שאלה זו הפכה לנוקבת יותר בשנים האחרונות, עם התפתחות מדעי המוח המתארים לפרטי-פרטים את תנועות הנוירונים המעצבות את התנהגותנו, ושוללים לכאורה את האפשרות של בחירה "חופשית" (ראו על כך בספרו של הרב ד"ר מיכאל אברהם, "מדעי החופש"). אך לאמתו של דבר זוהי בעיה עתיקה ורחבה, השוורת את כל תולדות הפילוסופיה: מן הפילוסופים היוונים הקדם-סוקרטים שרבים מהם שללו את הבחירה החופשית ועד לפילוסופיה המודרנית שהמציאה ניסוחים מורכבים המשלבים דטרמיניזם וחופש (ראו בספרו של ד"ר אליעזר מלכיאל, "רצון, חירות והכרח").

ומה יש להגות היהודית לומר בעניין? ידועים דברי הרמב"ם בהלכות תשובה, ש"מעשה האדם ביד האדם" וחופש הבחירה הוא הבסיס לאפשרות של ציווי ותוכחה, חטא ותשובה, שכר ועונש. ידועה בציבור גם עובדת קיומם של קולות שוליים המצדדים בדטרמיניזם: ר' חסדאי קרשקש, "מי השילוח", ר' צדוק הכהן מלובלין ואפילו פסקאות מסוימות של הרב קוק. ספרו החדש של ד"ר שלום צדיק, "מהות הבחירה בהגות היהודית בימי הביניים", מבקש לקחת את הדיון למקום עמוק יותר ומדויק יותר. הספר עוסק בשאלות מהי בכלל בחירה, היכן בדיוק במפה הקוגניטיבית שלנו נמצא החלק החופשי, הבוחר, ומה אופי היחסים שבינו לבין המרכיבים הקבועים בנפש, אלו שאינם חופשיים.

תאווה או שכל

קיומה של בחירה חופשית היה הנחה מוסכמת בקרב רוב ההוגים היהודים, בימי הביניים ובכלל. אך ספרו של צדיק מלמד שהצגת השאלה כבינארית, "יש או אין בחירה?", היא שטחית ומטעה. השאלה המורכבת יותר, שלה אפשר למצוא תשובות מגוונות ומורכבות, היא השאלה היכן נמצאת הבחירה. צדיק מבחין בשאלה זו בין גישות רבות עם ניואנסים פנימיים דקים. לא פחות מעשרים ואחד הוגים יהודים נידונים בפירוט וביסודיות בספר. אך אנו נסתפק, לשם המחשת דרך הניתוח של הספר ומשמעותה, בשלוש מן הגישות המרכזיות המובאות בו. מצד אחד מציב צדיק את גישתו של רבי סעדיה גאון. גישה זו מקבלת באופן עקרוני את תפיסת העולם הדטרמיניסטית, גם

הרב אברהם סתיו מלמד בישיבת הר עציון וחוקר בארגון רבני צהר. ספרו "מבית לפרוכת" ראה אור בהוצאת מוסד הרב קוק

58090514-2	04/2017	מקור ראשון - שבת	עמוד 21	2/2	26.5x27.27
מאגנס - הוצאת ספרי - 25910					

בימי הביניים, ואת השגיאות שנוצרו כתוצאה מתרגומים אלו. התופעה המשמעותית ביותר שבה דן הספר היא היעלמות מגוון המילים הערביות המתארות את הכוחות השכליים ("פכר"; "והם"), והכלאתן לכרי ביטוי אחיד של "מחשבה". מלבד משפטים משובשים וחסרי מובן שנוצרו כתוצאה מכך, איברה הפילוסופיה היהודית את יכולת ההבחנה בין כוחות הנפש הללו, ומתוך כך נטשה את התפיסה הממקמת את הבחירה בתוך השכל לטובת התפיסה המפרידה את הבחירה מן המחשבה ומותריה אותה לכוח ה"רצון". זו דוגמה מרתקת לאופן שבו יכולים הבדלים לשוניים להשפיע באופן מכריע על מהלך ההיסטוריה של הרעיונות.

נקודה נוספת שנידונה בספר, ומציבה אתגר מחשבתי עבור הקורא הרתי, היא שאלת ההשפעה של הטקסטים הקאנוניים של היהדות (קרי: התנ"ך ודברי חז"ל) על הפילוסופיה היהודית. טקסטים אלו עסקו לא מעט, גם אם באופן ספורדי, בשאלות תיאולוגיות ופילוסופיות, ובכלל זה בשאלת הבחירה. הנטייה הטבעית היא לצפות שטקסטים אלו ישפיעו במידה ניכרת על ההוגים היהודים, גם אם יש מקום למרחב מסוים של מחלוקת על פרשנותם. אך צדיק טוען שהתמונה שונה לחלוטין:

בין קדושתו של הטקסט לבין המחויבות לפשט שלו מתקיימים יחסי גומלין, שבהם כל רווח במקום אחד כרוך בהפסד במקום אחר (משחק סכום אפס).

ככל שהטקסט קדוש יותר כך גדלה המחויבות להתאימו לאמת, וכאשר הפשט שלו סותר את אותה אמת עולה הצורך לפרשו בדרכים מקוריות כדי להתאימו אליה... מכיוון שהמחויבות של ההוגים בימי הביניים לתנ"ך (ובמידה רבה גם לחז"ל) הייתה מוחלטת, פרשנותם לטקסטים האלו הייתה קיצונית: הם היו מוכנים למתוח את פרשנותם בכל צורה אפשרית כדי שהטקסטים יתאימו לאמת שלהם.

כדי לדון על נכונותה של קביעה זו יש להתעמק בראיות ובדוגמאות המובאות בספר. אך אם יש אמת ברעיון זה הוא מציב סימן שאלה גדול על כל התחום של לימודי המחשבה. שהרי באיזה מובן יש להחשיב את הפילוסופיה היהודית כחלק מ"מחשבת ישראל", או מן המושג המעורפל "תורה", אם כל הוגה מביע בסופו של דבר את רעיונותיו הוא, ללא תלות בטקסטים המקודשים שהוא מצטט?

המשתתפים בהרצאותיו של ד"ר שלום צדיק אינם זקוקים להמלצה ומכירים את החוויה המכוננת שבמהלכה נפקחות עיניים אל העושר העצום שטמון במחשבת ימי הביניים. עשרות הוגים מקוריים, עמוקים ונועזים ששמותיהם כלל אינם מוכרים לאדם הרתי המשכיל בן זמננו פעלו בספרד ובפרובאנס במשך מאות שנים, ויצרו קורפוס מרתק של כתבים לא ידועים. מכרה זהב של רעיונות ותובנות. לכל השאר אני ממליץ לנצל את ההזדמנות ולטעום מאחת התקופות המרתקות בתולדות המחשבה היהודית, בהגשתו של אחד החוקרים הפוריים והיסודיים ביותר במדעי היהדות כיום. ●

מהות הבחירה בהגות היהודית בימי הביניים

שלום צדיק
מאגנס ומכון ון ליר, 2017, 360 עמ'

לפי גישת רס"ג, יכולת הבחירה היא מרחב עצמאי בנפש האנושית, שאיננו קיים אצל בעלי החיים. ירושלים

צילום: נתי שוחט, פלאש 90

שבניגוד לרס"ג אין הוא מציב אותה כמרחב עצמאי אלא כחלק מתהליך ההכרעה השכלי. רק הרחפים הטבעיים, וכן החשיבה העיונית, נתונים לאדם ללא שהוא בוחר בהם. אך התהליך של שיקול הרעת, של ההכרעה בין הרחפים והיצרים, הוא תהליך שאיננו דטרמיניסטי.

במובן מסוים, דווקא הבחירה של הרמב"ם, ולא זו של רס"ג או של הרלב"ג, היא "בחירה חופשית" במובן האינטואיטיבי שלה. אותה תחושה שיש לכל אדם, כאשר הוא בוחר את האפשרויות השונות העומדות בפניו ובוחר ביניהן באופן מושכל, איננה הולמת את תפיסת רס"ג, המנתק את הבחירה מן השכל, או את תפיסת רלב"ג – התולה את החופש באקראיות שקיימת בנפש האדם. הרמב"ם, בניגוד להוגים אחרים, דוחה את עצם התפיסה הדטרמיניסטית ביחס לנפש האדם. לרעתו יכול הדטרמיניזם לחול על נתוני הפתיחה ועל האפשרויות השונות שמולן ניצב האדם, אך תהליך הבחירה עצמו הינו תהליך שכל כולו חופשי ואינו צפוי. זו המתנה הייחודית שהעניק הא"ל לאדם.

השפעת השפה והתרגום

נושא ספרו של צדיק הוא פילוסופי, אך הספר עצמו הוא בראש ובראשונה ספר מחקרי בתחום מחשבת ישראל. ובעוד שהמתעניינים בפילוסופיה יכולים אולי להסתפק בפרקי המבואות והסיכומים, הרי שלומדי המחשבה יתענגו בעיקר על הנעשה בגוף הפרקים.

צדיק, חוקר בולט בתחום המחשבה הרתית בימי הביניים, משווה לאורך הספר את הרעיונות שצמחו בתוך היהדות לפילוסופיה הנוצרית והמוסלמית שסבבה אותם, ומראה כיצד ההגות היהודית פיתחה רעיונות עצמאיים ומקוריים תוך שאיבה של מושגים וכלי ניתוח מסביבתה.

אחת ההבחנות המרתקות בספר היא בשאלת השפעת השפה והתרגום על עולם הרעיונות. לאורך הספר כולו מראה צדיק את התובנות שאפשר להפיק מהשוואת המקורות הערביים או הלטיניים לתרגומים העבריים שהיו נפוצים

ביחס לנפש האדם: מסקנותיו השכליות של האדם נובעות באופן קבוע מראש מנתוני הפתיחה שלו (ידע; כישורים), וכדומה לכך, גם התשוקות והתאוות הגופניות נמצאות באדם באופן טבעי, שאינו נתון לשליטתו. יכולת הבחירה, לפי גישה זו, היא מרחב עצמאי בנפש האנושית, שאיננו קיים אצל בעלי החיים, ובו מחליט האדם האם ללכת אחר שכלו או אחר תאוותיו.

מן הצד השני ניצב הרלב"ג. לשיטתו אי אפשר להצביע על כוח מסוים בנפש שבו נמצא חופש הבחירה, ונפשו של האדם מורכבת מכוחות מנוגדים הנאבקים אלו באלו, "יצר טוב ויצר רע", וההכרעה במאבק ביניהם נתונה למידה מסוימת של אקראיות. זאת בשל השכל המיוחד לאדם, שיוצר התנגשות בין הנטייה אל הרמיון, הקיים גם בבעלי החיים, לנטייה אל השכל; התנגשות שיוצרת אי של אקראיות באוקיינוס הדטרמיניזם.

שיקול דעת

שתי הגישות הללו דוגלות לכאורה באותה עמדה: בחירה חופשית. אך המשמעות של אותו "חופש" שונה לחלוטין. בעוד שלרעת רס"ג החופש נובע מקיומו של כוח עליון, לאידטרמיניסטי, השולט על נפש האדם, הרי שלפי הרלב"ג החופש נובע מאיסדר כולל הקיים במערכת.

אם ננסה למשל ללמוד מדבריהם כיצד להתמודד עם הממצאים של מדעי המוח המודרניים, הרי שהרלב"ג יוביל אותנו לטעון שהמערכת המסועפת של תאי המוח היא מערכת כאוטית, בשל מורכבותה העצומה, ומשום כך תזוזות מיקרוסקופיות אקראיות הופכות אותה לבלתי ניתנת לחיזוי. לעומתו, ההולכים בדרכו של רס"ג יוכלו לטעון כי אכן מבנה המוח משקף מערכת דטרמיניסטית מושלמת, אלא שהתודעה האנושית מכילה מרכיב נוסף, שאולי איננו שוכן במוח, והוא הבוחר לאיזה מבין חלקי הנפש תינתן ההכרעה.

בין הגישות הללו אפשר למצוא את עמדת הרמב"ם. לשיטתו הבחירה קיימת בנקודה מסוימת בנפש, אלא